

– вважати за необхідне введення до навчальних програм гуманітарних дисциплін закладів вищої освіти Полтавщини спецкурсів з історичного краєзнавства, невід’ємною складовою яких має бути історична біографістика, а також проведення щорічних обласних конкурсів з розроблення нових туристичних маршрутів і на їх основі підготовку та видання нових путівників по рідному краю.

Вказане вище, зрозуміло, у поєднанні зі створення необхідної інфраструктури, ремонтом під’їзних шляхів і розвитком «зеленого туризму», сприятиме суттєвому притоку туристів з різних куточків України та зарубіжжя. Адже, як зазначала Агата Крісті, «життя під час подорожей – це мрія у чистому вигляді».

Список використаних інформаційних джерел

1. Полтавщина : енцикл. довідн. ; за ред. А. В. Кудрицького. – Київ : УЕ, 1999. – 1024 с.
2. Лыховий Д. Там, на неведомых дорожках / Д. Лыховий, Н. Шовкун // Фокус. – 2015. – 14 авг. – № 31–32 (443). – С. 57–65.
3. Козюра І. Історичні силуети : нариси / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. – 320 с.
4. Козюра І. Історія крізь долі (Абетка славетних краян) : [історичні нариси] / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2016. – 271 с.

Н. А. Опанасюк, к. юр. н.
*Національний університет
фізичного виховання і спорту України,
перший віце-президент
Туристичної асоціації України м. Київ
tau_nataly@ukr.net*

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ТУРИЗМУ: ДЕФІНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА Й ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

Туризм є складним і суперечливим феноменом ХХ століття. В усьому світі він набув великого значення як важливий фактор зближення народів, налагодження мирного діалогу між ними, сприяння ознайомленню з історичною й культурною спадщиною

нашої планети, засіб фізичного й духовного розвитку людини, а також ефективний чинник економічного зміцнення країн [1].

Маючи вікову історію, туризм до цього часу не отримав однозначного юридично цілісного, науково обґрунтованого визначення й по-різному трактується не тільки зарубіжними науковцями, але й вітчизняними. Проте фахівцями зроблені спроби визначити межі туризму та елементи, з яких він складається, і надати цьому явищу загальноприйняте розуміння. Тлумачення терміну «туризм» – предмет жорстких дискусій фахівців теорії туризму. Туристична термінологія еволюціонувала, зазнаючи суттєвих змін, відповідно до стрімкого темпу розвитку і формування суспільних відносин, становленню й розбудови туризму, його галузей і видів [1].

Беззаперечною і загальновизнаною є думка, що туризм – це багатогранне явище сучасного світу. На сьогодні туризм має велику кількість визначень, які постійно підлягають коригуванню й вдосконаленню. Тому при його дослідженні вважаємо за доцільне застосувати синергетичний метод, сутність якого полягає в спробі інтегрувати теоретичні знання ряду галузевих юридичних наук, інших предметів і дисциплін та сконцентрувати їх у сфері вивчення системи знань про туризм. На наш погляд, використання саме такого підходу дасть змогу більш повно й цілісно (системно) розглянути туризм з точки зору права, тобто надати цьому явищу відповідне правове оформлення.

Важливим методологічним положенням, яке слід враховувати при проведенні наукових досліджень поняття туризму, є аналіз історичного розвитку цього явища з часу його виникнення. Це дасть змогу з урахуванням історичного досвіду оцінити сучасний стан і висловити пропозиції щодо можливого вдосконалення існуючих дефініцій туризму, з'ясувавши його зміст, насамперед в юридичному значенні.

Генеza терміну «туризм» пов'язана з буржуазним періодом. Він з'являється в Англії на початку XVII століття. І якщо його авторами об'єктивно стали британці, то згодом термін «туризм» набуває загальноєвропейського визнання й поширення.

У вітчизняній правовій думці термін «туризм» з'являється на початку XX століття, застосовується, насамперед, у директивних матеріалах партії (1920 р.) і вживається в контексті «проле-

тарський туризм» як інструмент ідейно-класової боротьби та засіб активної пропаганди й агітації серед населення. Вчені не стільки намагалися дослідити правову природу цього явища, скільки пояснити й обґрунтувати ту роль, яка відводилася туризму в перші роки радянської влади. Така ситуація є закономірною з огляду на те, що вітчизняні теоретичні розробки з цього питання знаходилися під впливом тоталітарної політики держави. Яскравим прикладом цьому є визначення відомого радянського туристознавця Л. Гурвіча, який у своїй праці писав: «Відпочинок, спорт, розваги – такий зміст буржуазного туризму... Пролетарський туризм слугує справі виховання класових борців, основною зброєю масової роботи партії з агітації й пропаганди під час подорожей» [2]. Звідси й певна розпливчастість, умовність самого терміну, який не відтворює сутнісне значення туризму.

Поступово теоретичні погляди на зміст цього терміну значно розширюються, оскільки враховуються функції туризму та зовнішні ознаки його проявів.

Нині фахівці як юристи, так і економісти, розуміючи, що проблема визначення науково обґрунтованого поняття туризму є актуальною, пропонують розглянути його у різних аспектах.

Існуючі дефініції туризму можуть бути об'єднані в дві великі групи. Одні з них, робочі, носять вузькоспеціалізований характер, стосуються окремих правових, економічних, соціальних й інших аспектів туризму або його видових особливостей і виступають в якості інструменту для вирішення конкретних завдань. Інші, концептуальні, охоплюють предмет в цілому, розкривають внутрішній зміст туризму, що виражений в єдності всієї багатоаспектності властивостей і відносин, та дозволяють відмежувати його від подібних, часто взаємопов'язаних, але інерідних понять [3].

Одне з перших визначень туризму було сформульоване Комітетом експертів з питань статистики Ліги Націй (1937 р.), яке отримало міжнародне визнання й дійшло до наших днів з деякими поправками. Зокрема, туризмом рекомендовано вважати явище, якщо подорожуючі особи знаходяться не менше 24 годин в країні, в якій вони не живуть, а їх перебування не пов'язане з працею та зарплатою [4; 5, с. 10].

Протягом останніх десятиріч проблема дефініції туризму обговорювалася на нарадах Міжнародної спілки офіційних туристичних організацій (Дублін, 1950 р.; Лондон, 1957 р.), на Конференції ООН з міжнародного туризму і подорожей (Рим, 1963 р.), конгресі Всесвітньої туристичної організації (Манілі, 1986 р.), Міжпарламентській конференції по туризму (Гаага, 1989 р.) та інших. Все це свідчить про теоретичне й практичне значення чіткого визначення терміну «туризм», а також про прагнення зробити його більш повним і точним з урахуванням нових тенденцій та теорій.

Більш широке визначення цього поняття надає Академія туризму в Монте-Карло: «Туризм – загальне поняття для всіх форм тимчасового виїзду осіб з місця постійного проживання з метою оздоровлення, пізнання у вільний час або професійно-ділових цілях без зайняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування» [6, с. 17], тобто основний наголос робиться на характер діяльності відвідувачів у місці, відмінному від місця проживання.

Отже, якщо сформулювати коротко з урахуванням надбань історії й теоретичних розробок зарубіжних і вітчизняних фахівців щодо визначення поняття туризму, то туризм – це взаємодія явищ, які виникають в процесі подорожей. Якщо говорити про туризм як про сферу економічної діяльності – це вироблення й реалізація туристичних послуг і товарів різними організаціями, що володіють туристичними ресурсами.

Відповідно до визначення, прийнятого ООН в 1954 році, туризмом вважається активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з переміщенням за межі місця постійного проживання. В 1980 році Манільська декларація з світового туризму проголосила: «Туризм слід розуміти як діяльність, що має важливе значення в житті народів, як засіб безпосереднього впливу на соціальну, культурну, просвітницьку й економічну сфери життя держав і їх міжнародні відносини» [7, с. 159].

У Гаазькій декларації 1989 року більш змістовно підійшли до визначення туризму, резюмуючи всі існуючі поняття й тлумачення цього своєрідного явища. Зокрема, констатується, що

«туризм стає явищем, яке увійшло в наші дні в повсякденне життя сотень мільйонів людей:

а) він включає всі вільні переміщення людей від їх місця проживання і роботи, а також сферу послуг, яка створена для задоволення потреб, що виникають в результаті їх переміщення;

б) він є видом діяльності, що має важливе значення для життя людей і сучасних суспільств, перетворившись на важливу форму використання вільного часу окремих осіб і основний засіб політичних, економічних і культурних контактів, що стало необхідним в результаті інтернаціоналізації всіх секторів життя націй;

в) він повинен бути турботою кожного; він є одночасно наслідком і рішучим фактором якості життя в сучасному суспільстві...» [8, с. 130].

Зазначене поняття більш повно й всебічно розкриває сутність туризму і є першою спробою надати формально-юридичне визначення цього терміну.

Зрештою, в нашій державі визнано і в 1995 році законодавчо закріплено туризм як «тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування» (ст. 1 Закону України «Про туризм») [9].

Проте, слід зазначити, що всі запропоновані визначення туризму не тільки не розкривають його глибинної сутності, а й є недостатньо так би мовити «юридизованими». Вони не акцентують увагу на самому туризмі як явищі, його правовій природі, функціях та зовнішніх ознаках. За своєю суттю туризм – явище багатофункціональне. Він активно впливає на життя людей, організацію їх праці та відпочинку, а відтак – соціальний, політичний і економічний розвиток суспільства.

Тому цікавою є пропозиція розглядати туризм також як важливий елемент соціальної сфери. Соціальна стратегія туризму виникла у зв'язку з проведенням соціальної політики, що призвела до надання працівникам щорічних оплачуваних відпусток та визнання державою основного права особи на відпочинок і дозвілля, а також спрямована на підтримку і розвиток можливостей людини адаптуватися в умовах зростаючого темпу життя. Туризм став фактором соціальної рівноваги в суспільстві.

Говорячи про соціальне значення туризму, необхідно відмітити також і його вплив на міжнародні відносини. Туризм слід розглядати, перш за все, в контексті економічних відносин країн і континентів. Чим більш інтенсивний і регулярний характер мають міжнародні туристичні зв'язки, тим передбачуванішою є світова економіка. До цього висновку дійшли канадські вчені.

Безумовно, туризм є також категорією економічною, тому що країна, яка приймає туристів, продає йому місцеві послуги, створює робочі місця для своїх громадян і отримує великі прибутки від ввезення валюти. В багатьох країнах світу він є найбільш прибутковим видом економічної діяльності. У цьому зв'язку виникає об'єктивна потреба дослідження туризму як економічної діяльності, насамперед, діяльності суб'єктів підприємництва у сфері туризму.

Отже, кожне з наведених вище визначень, категорій і функцій туризму має право на існування, оскільки тлумачать певні грані цього своєрідного явища. Водночас, як вже зазначалося раніше, всі розглянуті поняття «туризму» мають вузькоспеціалізований, конкретногалузевий характер і не надають комплексного уявлення про його сутність, а значить потребують концептуального підходу до визначення.

З розвитком наукових знань про туризм (в основу його дослідження покладено системний підхід) останній являє собою системний об'єкт вивчення. Робочі дефініції, що обмежені вузькогалузевими рамками, не розкривають всієї сутності цього суспільно-економічного явища. Тому виникає нагальна потреба концептуального визначення туризму, що дозволить сформувати максимально комплексне уявлення про предмет дослідження.

Широкого поширення серед фахівців отримало сутнісне визначення поняття «туризм», запропоноване Міжнародною асоціацією наукових експертів в галузі туризму: «туризм – сукупність відносин і явищ, які виникають під час переміщення і перебування людей в місцях, відмінних від їх постійного місця проживання або роботи» [10].

З огляду на вищенаведене варто зауважити, що за широтою спектру різних елементів суспільного життя, що були розглянуті й проаналізовані з точки зору співвідношення з туризмом, ве-

ликій кількості складових, що входять до нього, можна умовно виділити чотири види визначень туризму:

1) туризм – це, перш за все, пересування, поїздка, тобто елемент певного переміщення людини в просторі й часі;

2) туризм – засіб спілкування з культурою й природою місць, що відвідують туристи, тобто елемент соціально-культурної сфери;

3) туризм включає в себе як пересування, так і перебування туристів у місцях відвідання; це форма тимчасової міграції населення. Такої позиції дотримується Енциклопедія Брокгауза (ФРН, 1968 р.) [11, с. 738];

4) туризм – це комплексне явище, що охоплює широку сферу соціальних, культурних, технічних і, в першу чергу, економічних моментів. При такому визначенні основним є питання ведення бізнесу (тобто підприємницька діяльність його суб'єктів). Таку точку зору відстоюють В. Хунцикер і К. Крапф (1942 р.), П. Бернеккер (1952 р.), Економічний лексикон (НДР, 1967 р.), Х. Юбель (1968 р.) і С. Каспар (1971 р.) [12].

Таким чином, можна констатувати, що не зважаючи на багатоаспектність, своєрідність і складність поняття «туризм» та безліч його визначень, які постійно підлягають корегуванню й вдосконаленню, єдиною є точка зору: в туризмі завжди присутня характерна дія, яка, власне, й визначає та виокремлює туризм від інших сфер діяльності, – тимчасове пересування особи в іншу місцевість або країну за межі свого постійного місця перебування або проживання. Тобто для явища «туризм» характерною є наявність трьох головних ознак, які дозволяють об'єднати туристів і одночасно відрізнити їх від інших осіб: пересування за межі звичного середовища, тривалість перебування в місці призначення і мета поїздки.

Характеризуючи поняття і сутність туризму, яке було б неповним для надання йому концептуального визначення без аналізу конституційно-правових основ, звернемося до змісту Конституції України 1996 року. Адже саме вона втілила найкращі здобутки людства щодо загальних принципів, громадянських, політичних, економічних і соціальних прав та відкрила нові перспективи для розвитку туризму в державі. На нашу думку, підґрунтям дальшого становлення вітчизняного туризму на су-

часному його етапі є реалізація гарантованих конституційних прав людини як суб'єктивного права на туризм: на свободу пересування, права вільно залишати територію України й повернутися до неї (ст. 33); на відпочинок (ст. 45); відновлення і зміцнення здоров'я (ст. 49); безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50); задоволення духовних потреб (ст. 54) тощо [12].

Тобто всі вищеперелічені права – лише основа, що надає можливість особі реалізувати своє право на туризм. Дане право (на туризм) рідко виділяється у внутрішньому законодавстві країн і міжнародно-правових актах, хоча необхідність в його закріпленні існує. В Глобальному етичному кодексі, прийнятому 01 жовтня 1999 р. ЮНВТО, під правом на туризм розуміється можливість безпосередньо й особисто відкривати для себе й ознайомлюватися з культурними досягненнями нашої планети, яким рівною мірою володіють всі жителі Землі. Загальне право на зайняття туризмом – наслідок права на свободу пересування, відпочинок і рекреацію, що включає розумне обмеження робочого часу і періодично оплачувані відпустки, які гарантовані Загальною декларацією прав людини і Міжнародним пактом про економічні, соціальні й культурні права.

Отже, за результатами загальнотеоретичних досліджень та виходячи з положень законодавства України про туризм, можна виділити наступні ознаки (критерії) цього своєрідного і багатоаспектного явища «туризм» в широкому його значенні: 1) туризм – це, перш за все, вільне тимчасове пересування осіб від їх місця проживання і роботи, а також сфера послуг, яка створена для задоволення потреб, що виникають в результаті їх пересування; 2) туризм – засіб ознайомлення з культурою й природою місць, що відвідують туристи, тобто елемент соціально-культурної сфери; 3) туризм включає в себе як пересування, так і перебування туристів у місцях відвідання, це форма тимчасової міграції населення; 4) метою туризму завжди є пізнання, відпочинок, оздоровлення та інша мета, що не супроводжується заняттям оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування; 5) туризм – це комплексне явище, що охоплює широку сферу соціальних, культурних, технічних і, в першу чергу, економічних елементів. У цьому зв'язку туризм виступає як вид економічної (підприємницької) діяльності, що має важливе зна-

чення для життя людей і сучасних суспільств, перетворившись на важливу форму використання вільного часу окремих людей і основний засіб політичних, економічних і культурних контактів, що стало необхідним в результаті інтернаціоналізації всіх секторів життя націй.

Список використаних інформаційних джерел

1. Опанасюк Н. А. Конституційно-правові основи туризму в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Н. А. Опанасюк. – Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – 218 с.
2. Гурвич Л. М. Туризм и экскурсии / Л. М. Гурвич. – Москва, 1931.
3. Квартальнов В. А. Туризм / В. А. Квартальнов. – Москва : Финансы и статистика, 2011. – 320 с.
4. League of Nations, Economic Committee. Survey of tourist traffic considered as an international economic factor. – Geneva, 1937. – P. 8.
5. Гезгала Я. Туризм в народном хозяйстве / Я. Гезгала. – Москва : Прогресс, 1974. – С. 10.
6. Бюллетень туристской информации. – 1992. – № 1. – С. 17.
7. Манильская декларация по мировому туризму (основные положения) // Туризм в Україні : Збірник нормативно-правових актів : В 5 т. – Ужгород : ІВА, 2000. – Т. 5.
8. Гагская декларация по туризму // Туризм в Україні : Збірник нормативно-правових актів : В 5 т. – Ужгород : ІВА, 2000. – Т. 5.
9. Про внесення змін до Закону України «Про туризм» : Закон України № 1282-IV від 18.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – С. 241.
10. Александрова А. Ю. Международный туризм : учебное пособие для вузов / А. Ю. Александрова. – Москва : Аспект Пресс, 2010.
11. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь. Общество и государство. Правители и полководцы. Народы и страны / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Москва : Изд-во Эксмо, 2003. – 832 с.